

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ เพื่อศึกษาถึงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบ
ประชาธิปไตยในนักเรียน ของครูในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ตามการ
รับรู้ของตนเอง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียน ของครูในโรงเรียน
ประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ตามการรับรู้ของตนเอง

กลุ่มตัวอย่างประชากร

กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ครูที่ทำการสอนอยู่ในโรงเรียน
ประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ประจำปีการศึกษา 2529 จำนวน 655 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามซึ่งแบ่งเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นคำถามชนิดเลือกตอบ

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามชนิดมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale) 6 ตัว
เลือก ซึ่งต้องการให้ผู้ตอบได้ตอบตามการปฏิบัติที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้
กับนักเรียนตามที่ตนเองได้ปฏิบัติจริง พร้อมกับให้ผู้ตอบได้แสดงเหตุผลหรือข้อปัญหาอุปสรรคที่ทำ
ให้ผู้ตอบได้ปฏิบัติกิจกรรมบางกิจกรรมน้อยหรือไม่เคยปฏิบัติเลย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการ
ปรับปรุงและพัฒนาการสอนที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนให้มากยิ่งขึ้น

ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามปลายเปิดใหญ่ของผู้ตอบแบบสอบถามสรุปความคิดเห็น ปัญหา อุปสรรคและแนวทางแก้ไขหรือข้อเสนอแนะของครูประถมศึกษาในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบ ประชาธิปไตยให้กับนักเรียนตามที่คุณตอบไว้ปฏิบัติจริง เพื่อความสมบูรณ์ต่อการปรับปรุงและ พัฒนาการสอนที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนยิ่งขึ้น

แบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรง คุญวุฒิ 5 ท่าน และผ่านการทดลองใช้จากครูที่ทำหน้าที่สอนในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัด กรุงเทพมหานคร ประจำปีการศึกษา 2529 ที่มีในกลุ่มตัวอย่างประชากร จำนวน 40 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลมาวิเคราะห์ตามขั้นตอนดังนี้

1. นำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถามมาวิเคราะห์หาค่าร้อยละ และนำเสนอในรูปของตารางประกอบความเรียง
2. นำข้อมูลตอนที่ 2 มาวิเคราะห์โดยใช้ค่าสถิติเบื้องต้น คือ หาค่ามัธยฐานเลขคณิต (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) โดยนำเสนอในรูปของ ตารางประกอบความเรียง
3. นำข้อมูลตอนที่ 3 มาวิเคราะห์ จัดหมวดหมู่และนำเสนอในรูปของความเรียง

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูที่ทำหน้าที่สอนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัด กรุงเทพมหานคร ประจำปีการศึกษา 2529 เป็นหญิงมากกว่าชาย ส่วนมากมีอายุอยู่ใน ระหว่าง 31-40 ปี มีวุฒิการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรีและไม่เคยได้รับการอบรมในโครงการ เกี่ยวกับประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม แมว่ากลุ่มตัวอย่างประชากรส่วนมากจะไม่เคยเข้า รับการอบรมในโครงการดังกล่าวมาเลยก็ตาม แต่ในโรงเรียนของกลุ่มตัวอย่างประชากร ส่วน มากก็ใ้จัดให้มีโครงการเกี่ยวกับการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย โดยกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรได้เข้ามีส่วนร่วมในโครงการนี้ด้วย

ตอนที่ 2 เป็นการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูประถมศึกษาได้ปฏิบัติจริงตามคุณลักษณะที่สำคัญของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในคุณลักษณะที่สำคัญ 3 คุณลักษณะ คือ ด้านความระงับ ด้านสามัคคีธรรม และ ด้านปัญญาธรรม ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่า โดยเฉลี่ยแล้ว กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูประถมศึกษา มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแยกตามคุณลักษณะของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในแต่ละคุณลักษณะแล้ว พบว่า

1. โดยเฉลี่ย ครูประถมศึกษาปฏิบัติกิจกรรมที่ส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนด้านความระงับในระดับมาก เช่น การสอนให้นักเรียนเคารพและปฏิบัติตามกฎข้อบังคับและระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของโรงเรียน การฝึกให้นักเรียนรู้จักระเบียบวินัยรวมทั้งการเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายเบื้องต้น การสอนให้นักเรียนทำความเคารพเมื่อได้ยินเพลงสรรเสริญพระบารมี
2. โดยเฉลี่ย ครูประศึกษามีการปฏิบัติที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนด้านสามัคคีธรรมในระดับปานกลาง เช่น การจัดกิจกรรมให้นักเรียนแต่ละชั้นร่วมกันรับผิดชอบเรื่องความสะอาดในแต่ละส่วนของบริเวณโรงเรียน การฝึกนักเรียนให้ทำงานส่วนรวมอย่างเต็มความสามารถโดยไม่เกี่ยงงานผู้อื่น การส่งเสริมให้นักเรียนได้ฝึกตนเองโดยให้รู้จักรับผิดชอบในหน้าที่และผลประโยชน์ของตนเอง ส่วนกิจกรรมที่ครูประศึกษามีปฏิบัติในระดับน้อย คือ การสนับสนุนให้นักเรียนได้ร่วมกันจัดทำหนังสือพิมพ์ประจำห้องเรียน หรือหนังสือพิมพ์ภายในโรงเรียน
3. โดยเฉลี่ย ครูประศึกษามีการปฏิบัติที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนด้านปัญญาธรรมในระดับปานกลาง เช่น การแนะนำให้นักเรียนดูข่าวโทรทัศน์เพื่อเสริมสร้างความรอบตัวให้เกิดแก่นักเรียน การสอนให้นักเรียนได้เรียนรู้ถึงความสำคัญของการไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย การสอนให้นักเรียนเข้าใจเรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ส่วนกิจกรรมที่ครูประศึกษามีปฏิบัติอยู่ในระดับน้อย ได้แก่ การจัดกิจกรรมการคัดเลือกบุคคลดีเด่นภายในโรงเรียน โดยให้นักเรียนเป็นผู้ดำเนินการร่วมกันกำหนดกฎเกณฑ์การคัดเลือกอย่างยุติธรรมและมีเหตุผล การพูดคุยและถกเถียงปัญหาสำคัญ ๆ

ทางการเมืองกับนักเรียน นอกจากนี้ ยังพบอีกว่า มีครูประถมศึกษาไม่เคยปฏิบัติกิจกรรมที่เป็น การส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในค่านี้อยู่ 1 กิจกรรม คือ การพานักเรียนไปเข้าชม รัฐสภาและรับฟังการอภิปรายในรัฐสภาเวลาที่มีการเปิดอภิปราย

เมื่อพิจารณาแยกตามระดับชั้นที่สอน พบว่า ครูที่ทำการสอนในระดับชั้นประถมศึกษา ปีที่ 1-2 มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยค่านี้อยู่ใน ระดับมาก ปฏิบัติค่านี้อย่างดีเยี่ยมและค่านี้อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนครูประถมศึกษา ที่ทำการสอนอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 และ 5-6 มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการ ส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยค่านี้อยู่ในระดับมาก และสามัคคีธรรมในระดับมาก ปฏิบัติค่านี้อย่างดีเยี่ยมในระดับปานกลาง

ตอนที่ 3 เป็นข้อมูล สรุปความคิดเห็น ปัญหา อุปสรรคและแนวทางแก้ไขหรือ ข้อเสนอแนะของกลุ่มตัวอย่างประชากรในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนตาม ที่กลุ่มตัวอย่างประชากรได้ปฏิบัติกิจกรรม เพื่อความสมบูรณ์ต่อการปรับปรุงและพัฒนาการสอนที่ เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียน ผลการวิเคราะห์สรุปได้ดังนี้

1. ความคิดเห็นที่เกี่ยวกับผลของการจัดให้มีโครงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนในโรงเรียนของกลุ่มตัวอย่างประชากร ครูประถมศึกษาได้ให้ความคิดเห็น โดยสรุปได้ว่า การจัดให้มีโครงการดังกล่าว จะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการปลูกฝังให้นักเรียน เกิดความเคยชินต่อสภาพของการปกครองในระบบประชาธิปไตย ทำให้เด็กเรียนมีความรู้ใน เรื่องหลักการของประชาธิปไตยในทางที่ถูกต้อง ทำให้นักเรียนได้เรียนรู้และเข้าใจถึงสิทธิและ หน้าที่อันชอบธรรมของตนและของผู้อื่น ทำให้นักเรียนเกิดความมั่นใจในตัวเองในการที่จะกล้า แสดงออกทั้งในแง่ความคิดเห็น การพูด การกระทำและกล้าตัดสินใจในทางที่ถูกต้อง แต่ อยุ่อย่างไรก็ตาม ถ้าผู้บริหาร ครู และนักเรียนยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยที่ดีและถูก ทองพอ โครงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยก็ไม่อาจบรรลุผลสำเร็จได้ ดังนั้น การจัด ให้มีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยจึงมีความสำคัญ เพราะทำให้ทุกฝ่ายมีความเข้าใจ ที่ถูกต้องตรงกัน ซึ่งจะมีผลต่อผู้บริหาร ในการที่มองเห็นความสำคัญของการปกครองใน ระบบประชาธิปไตย และวางนโยบายจัดให้มีโครงการนี้ขึ้น ครูซึ่งเป็นผู้รับนโยบายนำไป

ปฏิบัติ ก็จะมีปฏิบัติได้ตรงตามวัตถุประสงค์ สำหรับนักเรียนก็จะเกิดความเข้าใจและปฏิบัติได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

2. บุคคลหรือหน่วยงานที่ควรที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนตามความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างประชากร ได้แก่ บิดา มารดา ผู้ปกครองของนักเรียน เจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง หน่วยงานของรัฐ พรรคการเมืองและผู้มีบทบาททางการเมือง เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกพรรคการเมือง สมาชิกสภาเขต ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงวัด คณะกรรมการต่าง ๆ ภายในชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ หน่วยงานเอกชน และสื่อมวลชนต่าง ๆ ซึ่งบุคคลและหน่วยงานเหล่านี้มีว่าเป็นตัวการ (Agents) ที่สำคัญที่จะเป็นผู้มีบทบาทในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนในรูปแบบต่าง ๆ กัน

3. ปัญหาที่กลุ่มตัวอย่างประชากรพบในการจัดกิจกรรมส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนและแนวทางแก้ไข

3.1 ปัญหา ได้แก่ การขาดบุคลากรที่มีความรู้ในเรื่องประชาธิปไตยและไม่เห็นความสำคัญและประโยชน์จากการจัดให้มีโครงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียน งบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงานตามโครงการยังไม่เพียงพอ นอกจากนี้ผู้บริหารบางคนยังคงยึดถือตนเองเป็นใหญ่ ยังมีลักษณะอำนาจนิยมอยู่ในตัว ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น โดยเฉพาะนักเรียน

3.2 แนวทางแก้ไข เสนอให้จัดให้มีการฝึกอบรมให้ความรู้เรื่องประชาธิปไตยแก่บุคลากรที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย และควรที่จะร่วมมือกันอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งในขณะเดียวกัน กิจกรรมที่จะจัดจะต้องเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้นักเรียนได้ปฏิบัติ นอกจากนี้ โครงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยนี้จะต้องเป็นโครงการระยะยาวและต่อเนื่องถึงจะบรรลุผลสำเร็จ ไม่ควรจัดเป็นโครงการระยะสั้นเพราะนักเรียนจะขาดความสนใจ การจัดกิจกรรมควรจัดให้มีบ่อย ๆ เพราะจะทำให้นักเรียนเกิดความเคยชิน และสามารถปฏิบัติได้เองโดยอัตโนมัติ เช่น การจัดให้มีการเลือกหัวหน้ากลุ่มหรือหัวหน้าชั้นบ่อย ๆ โดยใช้วิธีการจำลองสถานการณ์ของการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งนอกจากจะใ้รู้และเข้าใจถึงวิธีการเลือกตั้งที่ถูกต้องแล้ว ยังเป็นการฝึกให้นักเรียน รู้จักการเป็นผู้นำและบุคลากรที่ถืออีกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

จากข้อมูลที่ได้มีประเด็นสำคัญที่น่าจะนำมาอภิปรายผลและเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูประถมศึกษา ในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร จะเป็นหญิงมากกว่าชาย ส่วนมากมีอายุอยู่ในระหว่าง 31-40 ปี มีวุฒิทางการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ซึ่งสอดคล้องกับรายงานสถิติการศึกษาปี 2528 ของโรงเรียน สังกัดกรุงเทพมหานคร (สำนักการศึกษากรุงเทพมหานคร 2529 : 67, 74) ที่ระบุว่า ครูประถมศึกษาชายที่มีอายุอยู่ในระหว่าง 30-39 ปี มีจำนวน 1,318 คน ส่วนครูหญิงมีจำนวน 3,781 คน

2. กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูประถมศึกษาในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร ส่วนมากคิดเป็นร้อยละ 60.36 ทอมว่าไม่เคยได้รับการอบรมเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตย ในประเด็นนี้เห็นว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะ การอบรมในเรื่องเกี่ยวกับประชาธิปไตยจะทำให้ครูประถมศึกษามีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและทันสมัยต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศเพราะหน้าที่ของครู คือ การถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่ทองการจะถ่ายทอดให้กับนักเรียน ถ้าครูมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยที่ยังไม่ถูกต้อง นักเรียนก็จะรับสิ่งนั้นไปโดยปริยาย เกษม เขยชม (2525 : 6) ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการที่ครูขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยว่า "ครูเป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดต่อนักเรียน โดยการเป็นตัวกลางนำเอาความรู้ ความเข้าใจ ความคิดและค่านิยมถ่ายทอดมาสู่นักเรียน หากครูทำหน้าที่ผิดพลาดซึ่งอาจเป็นเพราะการขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องของตัวเองหรือค้ายเหตุผลโลกก็ตาม ย่อมมีส่วนทำให้นักเรียนรับเอาความรู้ ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนั้นไปค้าย" ทั้งนี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ครูจำเป็นที่จะต้องได้รับการอบรม เพื่อให้ครูได้มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง และเป็นวิทยากรใหม่ ๆ ให้ทันกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม แม้ว่าครูประถมศึกษาส่วนมากจะไม่ได้รับการอบรมเพื่อให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยเลย แต่ครูประถมศึกษาส่วนมากคิดเป็นร้อยละ 65.50 ต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการส่งเสริมประชาธิปไตยที่จัดให้มีขึ้นในโรงเรียนของตน ซึ่งยิ่งทำให้มองเห็นความจำเป็นในเรื่องการให้ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ครู เพราะถ้าครูขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว ครูก็จะถ่ายทอดไปสู่นักเรียนตามความรู้ ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนั้นต่อไป เกษม เขยชม (2525 : 6) ยังได้

กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ชื่อว่า "การขาดความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองที่ถูกต้องมีโคลี่สิ้นสุดลงที่ตัวครูเท่านั้น แต่ส่วนหนึ่งจะตกไปถึงนักเรียนด้วย ซึ่งจะทำให้ลักษณะอันไม่พึงปรารถนาจะถูกถ่ายทอดสืบต่อกันไปอย่างไม่สิ้นสุด เพราะครูเป็นแหล่งรวบรวมความรู้ความสามารถทั้งหลาย นักเรียนจะมีความรู้ความเข้าใจทางการเมืองในลักษณะใด ส่วนหนึ่งก็เกิดจากความรู้ความเข้าใจทางการเมืองของครู เพราะครูมีความรู้ ความเข้าใจอย่างไรก็จะถ่ายทอดให้นักเรียนอย่างนั้น"

3. จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า กลุ่มตัวอย่างประชากรซึ่งเป็นครูประถมศึกษาได้ปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่ครูประถมศึกษาได้ปฏิบัติจริงตามคุณลักษณะที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในคุณลักษณะที่สำคัญ 3 คุณลักษณะ คือ การระดมธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรม ซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่า โดยเฉลี่ยแล้ว ครูประถมศึกษามีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนในระดับปานกลาง ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า ครูประถมศึกษาซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างประชากรน่าจะได้มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในระดับมากหรือมากที่สุด มากกว่าที่จะเป็นการปฏิบัติที่อยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้เพราะกิจกรรมทั้งหมดนี้ผู้วิจัยได้เสนอไว้ในแบบสอบถามเพื่อให้ครูประถมศึกษาได้ตอบว่า ได้มีการปฏิบัติกิจกรรมเหล่านั้นมากน้อยเพียงใด เป็นกิจกรรมที่ปรากฏอยู่ในคู่มือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2527 : 119) ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดส่งคู่มือดังกล่าว พร้อมทั้งได้ส่งการไปยังผู้อำนวยการการประถมศึกษาจังหวัด ผู้อำนวยการการประถมศึกษาอำเภอ และผู้บริหารโรงเรียน ให้ใช้คู่มือเล่มนี้เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อเป็นการพัฒนาและส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนโดยเน้นให้นักเรียนมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะ กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาเห็นว่าควรจะได้มีการปฏิบัติให้ทั่วถึงทุกโรงเรียน เพราะถ้าโรงเรียนสามารถปลูกฝังความรู้เรื่องระบอบประชาธิปไตยและวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาได้อย่างทั่วถึงแล้ว ย่อมจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศตามนโยบายของรัฐบาล ทั้งนี้เนื่องจากโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีจำนวนมากกว่า 31,000 โรงเรียน และมีเขตรับการครอบคลุมทุกหมู่บ้าน ได้มีรูปแบบ

ของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อให้เด็กได้มีโอกาสฝึกฝนกระบวนการประชาธิปไตยอย่างทั่วถึง โดยการเน้นให้นักเรียนได้เรียนรู้วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย จากการเรียนการสอนในกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ ตามหลักสูตรประถมศึกษาและเปิดโอกาสให้นักเรียนเรื่องประชาธิปไตยจากกระบวนการกลุ่ม รวมทั้งการจัดบรรยากาศแบบประชาธิปไตยในโรงเรียน ย่อมจะช่วยให้เด็กนักเรียนได้เรียนรู้เรื่องประชาธิปไตย และส่งเสริมให้นักเรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และมีเจตคติที่ดีต่อระบอบประชาธิปไตย จนสามารถนำวิธีการประชาธิปไตยไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวันในครอบครัวและในชุมชนได้ในที่สุด ในเรื่องนี้ สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร ได้จัดอบรมครูตามโครงการทดลองเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษา โดยได้ทำการอบรมให้กับครูที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการโครงการประชาธิปไตยของโรงเรียน สำหรับในปีงบประมาณ 2530 ก็ได้จัดอบรมตามโครงการนี้ต่อเนื่องอีก โดยเน้นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 และได้ใช้กิจกรรมตามคู่มือการจัดกิจกรรมของการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรม โดยให้สอดคล้องเข้าไปในการสอนเนื้อหาวิชาต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่ครูจะต้องปฏิบัติเพื่อเป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นกับนักเรียนนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่ครูทุกคนจะต้องปฏิบัติ แต่จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ครูประถมศึกษาได้ปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าวในระดับปานกลางเท่านั้น สำหรับเหตุปัจจัยที่ทำให้ครูประถมศึกษามีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในระดับปานกลางนั้น จากผลการวิจัยพบว่า มีเหตุปัจจัยที่น่าจะเป็นผลทำให้ครูมีการปฏิบัติกิจกรรมดังกล่าวอยู่ในระดับปานกลางดังนี้

3.1 ครูยังไม่เข้าใจและมีความรู้ในเรื่องประชาธิปไตยดีพอ ซึ่งนับว่าเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญมาก เพราะเมื่อครูยังไม่มีความรู้ในเรื่องที่จะถ่ายทอดให้กับนักเรียนไม่ดีพอ ก็จะมองไม่เห็นความสำคัญและถ่ายทอดได้ไม่ถูกต้องและไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ที่รัฐต้องการจะให้เป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบการศึกษาของไทยนั้น ครูเป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดต่อนักเรียน โดยเป็นตัวกลางนำเอาความรู้ ความเข้าใจ ความคิดและค่านิยมต่าง ๆ มาสู่นักเรียน หากครูได้ทำหน้าที่นี้ผิดพลาดซึ่งอาจเป็นเพราะขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องของตัวเองหรือด้วยเหตุผลใดก็ตาม ย่อมมีส่วนทำให้นักเรียนรับเอาความรู้ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนั้นไปด้วย ดังที่ เกษม เขยชม (2525 : 6) ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ของเขาว่า "การขาดความรู้

ความเข้าใจทางการเมืองที่ถูกต้องมีได้สิ้นสุดลงที่ตัวครูเท่านั้น แต่ส่วนหนึ่งจะตกไปถึงนักเรียน
 ด้วย ซึ่งจะทำให้ลักษณะอันไม่พึงปรารถนาจะถูกถ่ายทอดสืบต่อกันไปอย่างไม่สิ้นสุด เพราะครู
 เป็นแหล่งรวบรวมความรู้ ความสามารถทั้งหลาย เป็นนักรบเมืองตัวอย่างของนักเรียน
 นักเรียนจะมีความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองในลักษณะใด ส่วนหนึ่งก็ดูได้จากความรู้
 ความเข้าใจทางการเมืองของครู เพราะครูมีความรู้ ความเข้าใจอย่างไรก็จะถ่ายทอดให้
 นักเรียนอย่างนั้น โดยเฉพาะในสภาพของเมืองไทย การศึกษาอบรมยังขาดอุปกรณ ขาด
 ตำราและแหล่งค้นคว้าสำหรับตรวจทานความรู้ ความเข้าใจเป็นอย่างมาก ทั้งครูและนักเรียน
 จึงยึดเอาการท่องจำตามที่ครูของแต่ละคนให้เป็นทอด ๆ นั้นเป็นสิ่งสำคัญ โดยขาดการแก้ไข
 สอดถาม ดังนั้นครูจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความรู้ความเข้าใจของนักเรียนมากขึ้นเป็นทวีคูณ"
 พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (2519 : 87) ก็ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจทางการเมือง
 ของครูว่า สถาบันการศึกษาที่ผลิตบัณฑิตทางครู ตลอดจนคณะศึกษาศาสตร์ คุรุศาสตร์ อักษรศาสตร์
 และวิทยาศาสตร์ด้วยนั้น มีหลักสูตรวิชาความรู้เมืองน้อยมาก ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยครั้งนี้
 พบว่า ครูประถมศึกษาส่วนมากแม้ว่าจะมีความรู้ถึงระดับปริญญาตรีก็ตาม แต่ก็ยังมีความรู้ความ
 เข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยไม่เพียงพอ และครูประถมศึกษาส่วนมากยังไม่เคยได้รับการอบรม
 หรือได้รับความรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับการเมืองในระบบประชาธิปไตยแต่อย่างใด

3.2 บิดา มารดา และผู้ปกครองของนักเรียนไม่ให้ความร่วมมือกับทาง
 โรงเรียนในการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย และยังมีกรอบสั่งสอนลูกอย่างผิด ๆ
 ซ้ำยังเป็นตัวอย่างที่ไม่ดีแก่ลูก นับเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ครูไม่สามารถ
 ปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการศึกษาส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า
 ครูเป็นผู้มีอิทธิพลสูงสุดต่อนักเรียน โดยการเป็นตัวกลางนำเอาความรู้ ความเข้าใจ ความ
 คิดและค่านิยมต่าง ๆ มาสู่นักเรียน ทั้งนี้เพราะเด็กไทยได้รับอิทธิพลด้านความรู้ ความเข้าใจ
 ความคิดและค่านิยมจากครอบครัวน้อยมาก เนื่องจากในระบบครอบครัวซึ่งมีลักษณะตามสบาย
 อย่างไทย พ่อ แม่ ส่วนมากไม่ค่อยอบรมกล่อมเกลารูปลู่ฝังความรู้ ความเข้าใจ
 ความคิดและค่านิยมทางการเมืองให้แก่เด็กในลักษณะที่เอาจริงเอาจัง พลศักดิ์ ผ่องแผ้ว
 และ สายทิพย์ สุคำพันธ์ (2526 : 86-87) กล่าวว่า ลักษณะการเลี้ยงดู อบรม
 สั่งสอนในครอบครัวมีส่วนสำคัญต่อการเรียนรู้ทางการเมืองมาก การเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว
 ของคนไทย ผู้ใหญ่มักก็กักกัน ไม่สนับสุนนให้สนใจกับเรื่องการเมือง เนื่องจากถือว่าเป็นเรื่อง

ของผู้ใหญ่ อาจทำให้เด็กเป็นคนหัวแข็งไม่สนใจกับการเรียน ซึ่งผู้ใหญ่ถือว่า การเรียนเป็น
 หน้าที่หลักเพียงอย่างเดียวของเด็ก เด็กดีในสังคมไทยจึงหมายถึง เด็กที่เรียนเก่ง สุขภาพ
 เรียบร้อย เชื่อฟังผู้ใหญ่ ไม่ใช่คือถึง ว่านอนสอนง่าย ไม่ก้าวร้าว อวดดี ผู้ปกครองจะพร่ำ
 สอนให้เด็กเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นค่านิยมที่สำคัญในค่านิยมการควบคุมความประพฤติ มักใช้
 วิธีการห้าม ออกคำสั่งและลงโทษด้วยการเขียนตี เด็กจะต้องเชื่อฟังและทำตามโดยไม่มีข้อ
 โต้แย้งแม้จะไม่รู้เหตุผลก็ตาม แต่ในทางที่ถูกที่ควรนั้น พ่อแม่ ผู้ปกครองนับว่าเป็นบุคคลที่มี
 บทบาทสำคัญมากที่สุดใน การส่งเสริมให้เด็กมีประชาธิปไตย โดยจะเริ่มค้นคว้าการที่พ่อแม่
 ผู้ปกครอง จะต้องทำความเข้าใจในการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้ต้องแท้เสียก่อน แล้ว
 จึงจะสามารถอบรมสั่งสอนลูกหลานในทางที่ถูกที่ควรได้ ประการต่อมาจะต้องสอนให้สมาชิกใน
 ครอบครัวรู้จัก "สิทธิ" "หน้าที่" และ "เสรีภาพ" ซึ่งอยู่ภายใต้ กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ
 และขอบเขตของกฎหมาย ไม่ทำอะไรตามใจชอบ หรือใช้เสียงข้างมากในทางที่ผิด สิ่ง
 ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผู้ใหญ่ในครอบครัวจะต้องยอมรับฟังความคิดเห็นของลูกหลานและ
 สมาชิกในครอบครัว เปิดโอกาสให้เขาพูดหรือทำในสิ่งที่ต้องการแสดงออก ไม่ควรปิดกั้นการ
 แสดงความคิดเห็นหรือบีบบังคับสมาชิกในครอบครัวจนเกินไป พ่อแม่ ผู้ปกครอง ต้องเป็นผู้มี
 เหตุผล ไม่ยึดติดอยู่กับค่านิยมว่า ผู้ใหญ่ทำอะไรแล้วต้องถูกเสมอ เพราะถือว่าผ่านโลกมามาก
 กว่าเด็ก ควรรับฟังเหตุผลและความต้องการของเด็ก อย่างจริงจังเพียงเพราะต้องการแสดง
 อำนาจของความเป็นผู้ใหญ่แต่เพียงอย่างเดียว สิ่งใดที่ผิดปรกติก็ควรจะทำ สิ่งใดที่เห็นว่า
 ทำแล้วไม่เกิดผลดี ก็ต้องชี้แจงให้เด็กเข้าใจถึงเหตุผลว่าทำไมเขาจึงทำในสิ่งที่เขาต้องการ
 ไม่ได้ ประการสำคัญที่ควรระวังมากที่สุด คือ ต้องไม่ใช้อำนาจเผด็จการกับสมาชิกใน
 ครอบครัว เพราะหากผู้ปกครองใช้อำนาจเผด็จการบ่อย ๆ ลูกหลานและสมาชิกอื่น ๆ ใน
 ครอบครัวจะจกจำฝังใจ และเมื่อเขากลายเป็นผู้มีอำนาจวาสนาในภายหน้า เขาอาจจะนำ
 อำนาจเผด็จการที่ได้รับการจกจำมาไปใช้กับคนอื่น ๆ ได้ แม้ว่าจะเป็นกรยากลำบากและ
 ต้องใช้ความอดทนอย่างมากในการ เสริมสร้างประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในครอบครัว เพราะ
 อาจขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีภายในสังคมบางประการ แต่เพื่อความเป็นประชาธิปไตย
 อันมั่นคงของชาติแล้ว จึงนับได้ว่า เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ทุกคนที่ควรที่จะเริ่มปลูกฝังความรู้ลึก
 แบบประชาธิปไตยให้กับสมาชิกในครอบครัว ทั้งแนวทางการปฏิบัติและแนวทางทฤษฎี รวม
 ทั้งกระทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี เมื่อเด็กเติบโตขึ้นเขาก็จะเข้าใจและมองเห็นความสำคัญของ

ประชาธิปไตย ทั้งยังเป็นบุคคลที่มีเหตุผล ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักใช้สิทธิและเสรีภาพของคนภายในกรอบของกฎหมาย เพราะได้เห็นแบบอย่างของบุคคลในระบบประชาธิปไตยที่ถูกต้องมาแล้ว เลน (Lane 1972 : 63) ได้ทำการวิจัย พบว่า พ่อแม่อาจจะถ่ายทอดความเชื่อทางการเมืองให้ลูกได้ 3 วิธีใหญ่ ๆ คือ

ก. พ่อสอนความรู้ ความเชื่อ ทศนคติ และค่านิยมทางการเมืองให้ลูกโดยตรง เช่น สอนว่าระบอบประชาธิปไตยดีหรือไม่ดี ใครเคยเป็นผู้นำประเทศบ้าง นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันคือใคร

ข. ลูกอาศัยอยู่กับพ่อแม่ เพราะฉะนั้นเขาจะมีสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับพ่อแม่ ซึ่งมีโอกาสทำให้คนที่มีลักษณะนิสัยคล้าย ๆ พ่อแม่ สิ่งแวดล้อมอาจหมายถึงเชื้อชาติของกลุ่มบุคคลที่เป็นเพื่อนบ้าน เช่น นิโกรก็มักจะอยู่รวม ๆ กัน หรือฐานะของพ่อแม่ หมายความว่า เพื่อนบ้านก็จะมีฐานะคล้าย ๆ กัน สิ่งแวดล้อมยังรวมหมายถึง ชุมชนหรือที่ตั้งของชุมชน

ค. วิธีการที่พ่อวางตัวในสายตาของลูกหรือวิธีการที่พ่ออบรมลูก สร้างบุคลิกภาพบางอย่างให้แก่ลูก ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางการเมืองของลูกโดยทางอ้อม เช่น บุคลิกภาพแบบเผด็จการ เป็นต้น

3.3 ครูยังมีแนวความคิดแบบเดิม คือ ยังคงยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น โดยเฉพาะนักเรียน มักจะบังคับให้นักเรียนปฏิบัติตามระเบียบโดยเคร่งครัดเกินไป ขอบใจอารมณ์และจะไม่คำนึงถึงธรรมชาติของเด็ก ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ พหลศักร์ ผ่องแผ้ว (2526 : 88-89) ที่กล่าวว่าครูมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ให้แก่เด็กได้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม และครูก็มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมือง การปกครองและปัญหาต่าง ๆ ของสังคมในขอบเขตที่จำกัด มีวิสัยทัศน์ทางการเมืองที่ไม่เอื้ออำนวยต่อระบบประชาธิปไตย (พหลศักร์ จิรไกรศิริ 2516) นอกจากนี้ครูก็ยังอยู่ภายใต้ระบบค่านิยมของสังคมไทยแบบเก่า เช่น การไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้น้อย การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ทำให้นักเรียนมีลักษณะเป็นผู้รับฟัง ไม่โต้แย้ง ไม่กล้าคิดสรุปเหตุผลด้วยตนเองและแนวทางการทรงศึกษาธิการ จะกล่าวถึงจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการศึกษาในวิชาสังคมศึกษาไว้

ว่า "ให้เด็กรู้จักตื่นตัวในปัญหาสังคมและกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อช่วยแก้ไขปัญหานั้นให้ดีขึ้น . . . เน้นหนักในเรื่องฝึกอบรมให้เด็กเลื่อมใสและปฏิบัติตามหลักประชาธิปไตย" แต่ในทางความเป็นจริง นักเรียนจะไม่ได้ได้รับความสนับสนุนให้มีความสนใจหรือตื่นตัวต่อปัญหาต่าง ๆ ของสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาทางการเมือง นักเรียนที่แสดงความสนใจต่อปัญหาเหล่านี้และกล้าแสดงความคิดเห็นของตนเองก็มักถูกมองว่าเป็นเด็กหัวแข็ง ปกครองยาก ซอมกอลความวุ่นวาย ไม่สนใจการเรียน ฯลฯ และการเมืองดูเหมือนจะเป็นเรื่องต้องห้ามสำหรับนักเรียนโดยเด็ดขาด ผู้วิจัยเห็นว่า นับเป็นปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง เพราะทราบดีว่าครูยังไม่มียุติธรรมที่เป็นประชาธิปไตยแล้ว นักเรียนจะเป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร แพลนเคอร์ส (อ้างจาก Withall and Lewis 1971 : 42-43) ได้ทดลองให้เด็กนักเรียนได้เรียนเนื้อหาเดียวกัน แต่สร้างบรรยากาศให้ต่างกัน พบว่า เด็กในชั้นเรียนที่เป็นประชาธิปไตย ครูสนใจนักเรียนเป็นอันดับแรก เน้นให้เด็กได้แสดงบทบาทต่าง ๆ และลงมือแก้ปัญหาด้วยตนเองทำให้นักเรียนมีความวิตกกังวลน้อย สามารถแก้ปัญหาได้ดี ส่วนนักเรียนในชั้นเรียนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลาง นักเรียนก็จะทำอะไรไม่ค่อยดี มีความวิตกกังวลสูง เนื่องจากครูชอบออกคำสั่งและคอยบงการให้นักเรียนทำตามอยู่เสมอ ทำให้เด็กมีพฤติกรรมที่ด้อยเห็น เฝือซาในค่านิยมการเรียน แต่จะก้าวร้าวและเป็นปฏิปักษ์ต่อเพื่อนนักเรียนด้วยกัน รวมทั้งมีความสับสนทางอารมณ์ด้วย สำหรับการวิจัยในประเทศไทย พบว่าบรรยากาศในชั้นเรียนแบบประชาธิปไตย (เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน) มีความสัมพันธ์กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและคุณลักษณะอื่น ๆ ของนักเรียนอย่างเด่นชัด เช่น ความคิดสร้างสรรค์ (พินิจ นีวาสะบุตร 2519) ลักษณะความเป็นผู้นำ (สมบุญ ทองศิลป์ 2519) การปรับตัวเองของนักเรียน (ประคอง ประสิทธิ์พร 2519) ความสามารถในการพัฒนาเหตุผลเชิงจริยธรรม (สกล เทียงแท้ 2524) พฤติกรรมกล้าแสดงออก (มณฑนา เทียงบุญ) การมีสุขภาพจิตที่ดี (จิรวัดน์ นิจนตร 2517)

จะเห็นได้ว่า บรรยากาศในชั้นเรียนแบบประชาธิปไตย มีความสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้และการพัฒนาค่านิยมของนักเรียน รวมทั้งการปลูกฝังคุณลักษณะที่จำเป็นหลายประการให้แก่ผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะการเป็นผู้นำ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ความร่วมมือร่วมใจกันทำงานเป็นหมู่คณะ ความรับผิดชอบต่องาน ความเชื่อมั่นในตนเอง พฤติกรรมกล้าแสดงออก รวมทั้งบุคลิกภาพและสุขภาพจิตที่ดีของผู้เรียน ครูและบุคลากรทาง

การศึกษาที่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้หรือจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับเยาวชน การปลูกฝังหรืออบรมให้เยาวชนมีคุณสมบัติต่าง ๆ ตามที่ระบุเอาไว้ในจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาชาติ และหลักสูตรแต่ละระดับ ควรที่จะก่อให้เกิดความสนใจกับเรื่องเหล่านี้ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับนักเรียนของตน ทั้งในด้านการให้ความรัก ความอบอุ่นและสนับสนุนให้นักเรียนได้ใช้ความสามารถของเขาอย่างเต็มที่ ตามความถนัดและความสนใจของแต่ละคน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการริเริ่ม วางแผนและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างกว้างขวางไม่ตามใจเด็กหรือเข้มงวดกับเด็กจนเกินไป แต่จะปฏิบัติต่อนักเรียนด้วยความยุติธรรมมีการยกย่องชมเชยนักเรียน และพร้อมที่จะรับฟังซึ่งกันและกัน ด้วยความเข้าใจอันดี ไม่มีการบังคับ ชูเชื้อหรือเอาแต่ใจตัวเองโดยไม่คำนึงถึงเหตุผล การสร้างบรรยากาศในชั้นเรียนในลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ น่าจะเป็นสิ่งที่นำไปปฏิบัติได้โดยไม่ยาก และถ้าใครกระทำอย่างสม่ำเสมอแล้วจะก่อให้เกิดผลดีอย่างมากมายแก่เยาวชนและประเทศชาติโดยรวม

4. จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า การที่ครูประถมศึกษาได้มีการปฏิบัติกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยตามคุณลักษณะที่สำคัญทั้ง 3 คุณลักษณะ คือ การวาระธรรม สามัคคีธรรมและปัญญาธรรม โดยได้ปฏิบัติกิจกรรมแต่ละกิจกรรมมากน้อยแตกต่างกันไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำประเด็นที่สำคัญ ๆ มาอภิปรายโดยลำดับ ดังนี้

4.1 การปฏิบัติของครูประถมศึกษาที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย ค่านสามัคคีธรรม ในเรื่อง ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากส่วนรวมและหน้าที่ต่อสังคม กิจกรรมที่มีการปฏิบัติน้อย คือ การสนับสนุนให้นักเรียนได้ร่วมกันจัดทำหนังสือพิมพ์ประจำห้องเรียนหรือหนังสือพิมพ์ภายในโรงเรียน ครูประถมศึกษาที่ตอบแบบสอบถามได้ให้เหตุผลว่า การจัดกิจกรรมนี้สามารถปฏิบัติได้น้อยเพราะนักเรียนยังเล็ก วุฒิภาวะยังไม่พร้อม อ่าน เขียนยังไม่คล่องเท่าที่ควร ไม่มีเวลาจัดกิจกรรมนี้เพราะนักเรียนต้องเรียนเต็มเวลาอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังขาดวัสดุอุปกรณ์ในการทำกิจกรรม ชาคูคิดริเริ่มที่จะดำเนินการ ประกอบกับในแต่ละอาคารจะมีหนังสือพิมพ์รายวันประจำในแต่ละอาคารอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตามครูประถมศึกษาก็ยังแก้ปัญหาด้วยการใช้ชีวิตให้นักเรียนตัดข่าว ตัดนอร์คข่าวประจำห้องเรียน หรือตัดข่าวแล้วนำมาอ่านให้เพื่อน ๆ ฟัง หรือบางครั้งก็จะส่งเสริมให้นักเรียนเขียนข่าวส่งไปลงหนังสือพิมพ์ของโรงเรียน

4.2 การปฏิบัติของครูประถมศึกษาที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย
 ด้านมนุษยธรรม ในเรื่องการใช้ปัญญา ใช้เหตุผลในการเรียนรู้และในการตัดสินใจกิจกรรมที่
 มีการปฏิบัติในระดับที่ไม่เคยปฏิบัติเลย คือ การพานักเรียนไปเข้าชมรัฐสภาและรับฟังการ
 อภิปรายในรัฐสภาเวลาที่มีการเปิดอภิปราย ซึ่งครูประถมศึกษาที่ตอบแบบสอบถามได้ให้เหตุผล
 ว่า การจัดกิจกรรมนี้สามารถปฏิบัติได้น้อยมากเพราะ ผู้บริหารไม่มีนโยบายให้พานักเรียน
 ออกนอกสถานที่ ไม่มีเวลาเพราะมีกิจกรรมอื่นที่จะต้องปฏิบัติอีกมาก ขาดงบประมาณที่จะใช้
 เป็นค่าใช้จ่ายในกิจกรรมนี้ ขาดการประสานงาน การเดินทางไม่สะดวกเพราะเด็กยังเล็ก
 ความขมยาก เด็กยังไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร

4.3 การปฏิบัติของครูประถมศึกษาที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย
 ด้านสามัคคีธรรมในเรื่องความรับผิดชอบหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากส่วนรวมและหน้าที่ต่อ
 สังคม กิจกรรมที่มีการปฏิบัติปานกลาง คือ การฝึกให้นักเรียนใ้รู้จักการดำเนินชีวิตแบบ
 ประชาธิปไตย โดยจัดกิจกรรมให้นักเรียนในโรงเรียน เช่น สถานักเรียน ในประเด็นนี้
 ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ครูประถมศึกษาควรจะได้มีการปฏิบัติกิจกรรมด้านนี้ในระดับมากหรือมาก
 ที่สุดทั้งนี้เพราะ สถานักเรียนเปรียบเสมือนเวทีสำหรับฝึกนักเรียนให้เป็นนักประชาธิปไตยได้
 อย่างแท้จริง คือ รู้จักการเป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำและผู้ตามที่ดี มีความรับผิดชอบในหน้าที่
 กล้าแสดงออกในโอกาสที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนได้มีประสบการณ์
 ตรงหลายด้าน เช่น การพูดอย่างมีเหตุผล ความมีวินัยในตนเอง รู้จักการทำงานเป็นกลุ่ม
 อย่างมีระบบระเบียบ เคารพในสิทธิหน้าที่ของผู้อื่น รู้จักวิจารณ์ผู้อื่นอย่างยุติธรรม ขณะ
 เดียวกันก็ต้องออกทนต่อคำวิจารณ์ รู้จักตัดสินใจอย่างมีเหตุผล มีน้ำใจ เป็นนักกีฬาและรู้จัก
 ยกย่องผู้อื่น ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ก็คือ คุณสมบัติของความ เป็นพลเมืองดีที่ประเทศชาติต้องการ
 จึงใคร่ขอไว้ในหมวดคุณสมบัติที่ต้องการเน ของหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521
 ซึ่งคุณสมบัตินี้ดังกล่าวยังส่งผลต่อบรรยากาศในชั้นเรียน ตามปรัชญาการศึกษาสาขาพัฒนานิยม
 (Progressivism Education) ที่ยึดประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นหลักสำคัญและประสบการณ์
 นั้นควรเป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับสังคมผู้เรียนได้มีส่วนโดยตรงในประสบการณ์ รวมถึงการ
 ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยทั้งในและนอกห้องเรียน (ไพฑูริย์ สีนลารักษ์ 2523 : 82-
 83) ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ อรรถพร พนาพันธ์ (2518 : ๑) ได้ทำการวิจัย
 เรื่อง "การจัดสถานักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา" ผลการวิจัยพบว่า ด้านวัตถุประสงค์
 ของสถานักเรียน ครูและนักเรียนมีความเห็นว่า สถานักเรียนช่วยฝึกฝนให้นักเรียนมี

ประสบการณ์ในการปกครอง การบริหารงานตามระบอบประชาธิปไตย เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ฝึกฝนตนเองเพื่อเป็นพลเมืองดีในสังคมประชาธิปไตย และเป็นตัวแทนนักเรียนในการวัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน โดยไม่ขัดต่อนโยบายของโรงเรียน อัลมอนต์ (Almond 1960 : 28) กล่าวว่า การเรียนรู้ทางการเมืองโดยอ้อม เป็นการเรียนรู้นอกชั้นเรียน เกิดจากความสัมพันธ์กันทางสังคม ได้มาโดยกิจกรรมพิเศษ เช่น การมีสถานักเรียน นักเรียนพูดคุยกับครูนอกเวลาเรียน กลุ่มเพื่อน วิทยากรวิจารณ์เรื่องเกี่ยวกับการเมืองก็จะก่อให้เกิดการเรียนรู้โดยอ้อมขึ้นได้

ข้อเสนอแนะ

ครูในฐานะที่เป็นผู้สั่งสอน อบรม ความรู้ ความเข้าใจในเรื่องวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียนในฐานะหนึ่งแล้ว ครูยังเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามวิถีทางประชาธิปไตยให้กับนักเรียนอีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้น ครูจึงจำเป็นจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยให้ดีที่สุดและสามารถชี้แนะค่านิยมปฏิบัติตนของนักเรียนในวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย อันจะเป็นพื้นฐานที่มั่นคงต่อระบอบการปกครองในอนาคต ดังนั้น ครูควร จะได้รับการสนับสนุนส่งเสริมในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร ในฐานะเป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาของกรุงเทพมหานคร ควรจะส่งเสริมให้ครูได้มีความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองเพิ่มขึ้น โดยจัดการอบรม สัมมนาหรือประชุมทางวิชาการในเรื่องประชาธิปไตย ควรได้มีการผลิตเอกสาร ตำรา วารสาร ฯลฯ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประชาธิปไตย เผยแพร่ให้กับครู และควรเสนอกิจกรรมใหม่ ๆ และน่าสนใจเกี่ยวกับการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับนักเรียน เพื่อให้ครูได้ศึกษา และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไป

2. หน่วยงานและผู้รับผิดชอบทุกระดับ ควรจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และเป็นไปอย่างซ้ำ ๆ มีการติดตามผลในทุกระดับอยู่ตลอดเวลา มีการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจังและสม่ำเสมอ

3. ผู้บริหารโรงเรียนควรส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ครูประถมศึกษาได้ศึกษาหาความรู้เรื่องประชาธิปไตยเพิ่มเติมอยู่เสมอ โดยอาจจะอนุญาตให้ไปเข้าร่วมอบรม สัมมนา ทัศนาชมโอกาสที่ควร ทั้งนี้เพื่อครูประถมศึกษาจะได้เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยที่ทันต่อเหตุการณ์ในปัจจุบัน และสามารถนำความรู้ ความเข้าใจนั้นมาถ่ายทอดให้แก่นักเรียนให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องต่อไป

4. ครูประถมศึกษาควรที่จะพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยอาจจะปฏิบัติตัวให้เป็นผู้ที่สนใจในข่าวสาร ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในทางการเมืองทั้งในและนอกประเทศ และนำสิ่งที่นำมาให้นักเรียนได้อภิปรายวิเคราะห์ เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนได้มีความรู้ความเข้าใจในทางการเมืองเพิ่มขึ้น โดยครูจะต้องพิจารณาเนื้อหาสาระให้เหมาะสมกับวัยและความพร้อมของเด็ก

5. ครูประถมศึกษาควรเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองได้เข้าร่วมการอบรม สัมมนา ประชุมปฏิบัติการ รับหนังสือ วารสาร หรือเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ที่มีกิจกรรมส่งเสริมความรู้ความเข้าใจทางการเมืองการปกครอง

6. ในการจัดการเรียนที่จะเอื้อต่อการพัฒนาวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนนั้น ครูจะต้องคำนึงถึงบรรยากาศในการเรียนการสอนที่จะต้องเป็นประชาธิปไตย เพราะบรรยากาศในชั้นเรียนที่เป็นประชาธิปไตยจะมีผลต่อการเสริมสร้างการเรียนรู้และพัฒนาการด้านสติปัญญาของผู้เรียน รวมทั้งการปลูกฝังคุณลักษณะที่จำเป็นหลายประการให้แก่ผู้เรียน

7. เมื่อมีการดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในช่วงระยะเวลาหนึ่งแล้ว สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร ควรจะจัดให้มีการประกวดโรงเรียนประชาธิปไตยดีเด่น ซึ่งอาจจะเป็นส่วนที่ทำให้ครูและผู้บริหารมีความกระตือรือร้นที่จะดำเนินการส่งเสริมประชาธิปไตยให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

งานวิจัยที่ควรทำเพิ่มเติม

ควรมีการศึกษาถึงการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยในนักเรียนของครูประถมศึกษา ในโรงเรียนเอกชนในเขตกรุงเทพมหานคร